

КУРОПАЛАТИ ИЗВЪН ВИЗАНТИЙСКАТА ИМПЕРИЯ ПРЕЗ IX – XI ВЕК

Николай Кънев

Една от отличителните черти на Византия през продължителната ѝ – надхлядолетна история, е нейната специфична рангова йерархия. Още от най-ранния период от съществуването на Византия социалната йерархия в империята е силно развита и съответно детайлно систематизирана с оглед точното определяне на мястото на всеки член на административния апарат и императорския двор. За това свидетелстват преди всичко ранговите таблици (така наречените тактики или тактикони). Първата от тях – *Notitia Dignitatum*, датира още от IV в., а към засягания в тази статия период се отнасят няколко тактики от IX – X в. – тъй наречената по името на първия си издател *Тактика на Успенски* (ок. 842/843 г.), известният *Клеторологион на Филотей* (899 г.), т. нар. *Тактика на Бенешевич* (ок. 934/944 г.) и *Ескуриалската тактика* (между 971 и 975 г.)¹.

Може да се каже, че византийската рангова система има две страни. От една страна, нейната основна функция “за вътрешно потребление” е свързана с получаването на рангови титули от поданици на василевса и по този начин регламентира тяхното точно определено положение във византийската социално-политическа йерархия. От друга страна, тя има и “външна” функция – когато византийски титли се дават на съседни, дружески настроени владетели, чиито държави поне в теоретичен план са разглеждани като част от византийското ойкумене, начело на което стои императорът в Константинопол. Според византийската ойкуменическа доктрина земите на тези владетели само временно са извън пределите на империята, и то единствено защото ромейският василевс като повелител на римския и християнски свят е благоволил да преотстъпи част от върховния си суверенитет върху тези територии. Даряването на имперски рангови отличия на владетелите на такива държави подчертава тяхната принадлежност към византийското ойкумене².

Византийската рангова йерархия през IX – XI в. е достатъчно добре засвидетелствана в изворите³ и спокойно може да се определи като стройна, устойчива и като цяло консервативна система. Именно това в голяма степен, заедно с характерните за периода особености на византийската политика на постепенна експанзия към страните от Ойкуменето, ситуирана във времето между преодоляването на арабския натиск и селджукската доминация след разгромната загуба при Манцикерт през 1071 г., определят хронологичния обхват на настоящата статия. През целите IX, X и през по-голямата част от XI в. византийската рангова йерархия остава в основни линии една и съща, а епизодичните нововъведения в нея не я променят по същество⁴. Чак до втората половина на XI в. начело на ранговата йерархична стълбичка във Византия, непосредствено след императора, са носителите на титлите кесар, новелисим и куропалат. Притежателите на трите най-висши византийски титли като правило принадлежат към императорското семейство, те имат право да седят на трапезата на василевса и до средата на XI в. всяка една от тези титли не се дублира и може да бъде носена само от едно лице.

Владетелите на страни, които са смятани за приятелски или за част от византийското ойкумене, обикновено са удостоявани с ранга на патрикий или по-неопределеното архонт и в по-редки случаи – на магистър. Като цяло се избягва даването на титлите, ако бихме могли така да се изразим, от “императорския клас”, т.е. от най-висшия разред на ранговата йерархия, на чуждестранни владетели. От самото създаване на империята, чак до втората половина на XI в., ако се абстрахираме, разбира се, от наистина уникалния прецедент с кесарската промоция през 705 г. на българския хан Тервел от Юстиниан II (685 – 695; 705 – 711 г.), изключително високите титли на кесаря и на новелисима не стават достояние на нито един чужд владетел. Доколкото все пак, макар и рядко, се случва съседен на Византия владетел да бъде удостоен с огромната чест да получи някоя от титлите, запазени по принцип само за членовете на императорското семейство, той е бил даряван от василевса именно с достойнството на куропалата⁵.

Получаването на титлата куропалат от приятелски на Византия владетел е регистрирано и преди IX век⁶. През по-голямата част от разглеждания период обаче (т.е. IX – XI в.) почти непрекъснато има чуждоземни владетели, които са почетени с високото рангово отличие.

След средата на VIII в., и особено през IX и X в., борбата на империята с арабите навлиза в съвсем нов етап, като Византия постепенно преминава в настъпление и се стреми да си възвърне контрола над загубените преди

източни територии и да добие доминантно положение в районите на Близкия Изток и Закавказието. В същото време през IX в. арабското господство над грузинци, арменци и други съседни народи в резултат на процесите на вътрешен разпад на Арабския халифат започва постепенно и необратимо да отслабва, което създава благоприятни условия Византия да укрепи влиянието си сред арменските и грузинските владетели.

Още на границата на VIII и IX в., най-вероятно през второто десетилетие на IX в., един от грузинските династи – царят на Тао Ашот I Багратион (788 – 830 г.) – е признат от империята за пръв сред християнските владетели в Западното Закавказие и пръв получава почетния титул куропалат⁷. По-късно неговият наследник – Баграт I, цар на Тао и Картли (830 – 876 г.), също е въведен от ромейския василевс в това достойнство, а след смъртта му последователно титлата е дадена от император Василий I (867 – 886 г.) на сина му Давид I (876 – 881 г.) и на племенника му Гурген I (881 – 891 г.). През 891 г. император Лъв VI дава ранга на куропалат на царя на Тао и син на Давид I – Адарнасе II (881 – 923 г.)⁸. След кончината на последния Роман I Лакапин кани в Константинопол по-малкия син на Адарнасе II – владетеля на Тао Ашот II (923 – 954 г.), когото удостоява с титлата куропалат, пренебрегвайки по-големия му брат Давид (той, въпреки че е номинален цар на Картли и Тао, т.е. върховен владетел на Иверия, е само магистър и остава в сянката на Ашот II). Куропалати са и следващите владетели на Тао – по-малкият брат на Ашот II Сумбат (954 – 958 г.) и синът му Адарнасе IV (958 – 961 г.).

Характерно за политиката на Византия спрямо иверските земи и грузинските Багратиони е, че империята не винаги дава титула куропалат на този от грузинските царе и князе, който в дадения момент е картвелски цар (т.е. има претенциите за върховен цар на Грузия). Понякога куропалат става друг от грузинските династи, който е по-могъщ или по-свързан с интересите на Константинопол. Във всеки отделен случай титлата се получава от василевса на ромеите, и то винаги след смъртта на предишния куропалат, като често това не става веднага и дори е свързано с “посещение на лоялност” във византийската столица. Не е задължително новият титуляр да е син на предишния, а още по-малко – да е най-старшият му син. Все пак титлата почти непрекъснато остава в рамките на управляващия в Грузия род на Багратионите, което е породило ширещото се, но определено съвсем неправилно схващане за нейния наследствен характер сред ивирските князе⁹. Обичайна е практиката различните грузински владетели – на Картли, Абха-

зия, Кахетия, Тао – да бъдат дарявани от византийския император с почетни титли, като например магистър, но само един от тях получава достойнството на куропалат. Грузинските Багратиони с охота се стремят към византийските отличия, като естествено особено желано е отличието на куропалата. Така Византия е можела активно да се намесва във взаимоотношенията между грузинските царства и княжества, да задълбочава своето влияние в района на Закавказието и дори по свое желание да подменя и моделира традиционната йерархия между ивирийските владетели.

Куропалат и съюзник на Византия срещу арабите е и владетелят на Тао Давид Велики (961 – 1001 г.), известен в грузинските и арменските извори като Давид Куропалат¹⁰. Всъщност той доста дълго време е само магистър, може би заради непоследователната си политика по време на големите метежи срещу Василий II през 70-те и 80-те години на X в., които се опитва да използва, за да разшири териториите си за сметка на империята. Едва след военната помощ, която оказва при потушаването на последния бунт на Варда Склир, му е дадена титлата куропалат, но е принуден да завещае земите си на Василий II. Князът на Тао Давид Куропалат е лансиран от ромейския император в противовес на неговия съюзерен – картвелския цар Гурген II, който заедно със сина си Баграт е пренебрегван от Византия и цели три десетилетия не получава никаква почетна титла. Отношението на Василий II е обяснимо – Давид Куропалат е бездетен и преди да завещае владенията си на Византия, признава за свой наследник сина на Гурген II Баграт. Гурген II и Баграт претендират за цяло Тао, но империята няма никакво намерение да се отказва от суверенитета си върху земите на Давид Велики след неговата смърт. Още повече че Баграт III вече е цар на Абхазия и единствен приемник на Гурген II, който владее Картли и Северно Тао, и ако получи наследството на Давид Куропалат, той на практика би обединил почти цяла Грузия – нещо, което би попречило на Византия да утвърди влиянието си в региона и да увеличи териториалното си присъствие. През 1001 г., скоро след като Давид умира, Василий II, стремейки се да противопостави Баграт III на баща му Гурген II, дава на Баграт III титлата куропалат и му признава правото пожизнено да владее част от Южно, т.е. византийско Тао. В същото време Гурген получава титлата магистър и така е поставен от империята по-ниско в йерархията от собствения си син, васал и наследник Баграт¹¹. Така Византия подчертава едновременно както че за нея Баграт, който вече се титулува цар на Абхазия и куропалат на Картли, е начело на грузинската йерархия (в противовес на собствения си баща –

царя на Картли Гурген II), така и неговото васално положение и респективно – своята доминация и върховен суверенитет над Иверия. След като през 1008 г. Гурген II умира, Баграт III получава Северно Тао и Картли (с което се поставя началото на обединената средновековна грузинска държава) и започва да се титулува куропалат и цар на Картли и Абхазия. За Византия той е архонт на Иверия (т.е. Грузия) и куропалат.

Следващият грузински цар Георгий I (1014 – 1027 г.) се опитва безуспешно да присъедини Южно Тао и води военни действия с империята. Поради това той през цялото си управление така и не успява да стане куропалат и дори не получава никаква византийска титла. Отношението на Византия към Георгий I сериозно разклаща авторитета му сред грузинските князе и феодали, още повече че в резултат на сложилата се в продължение на почти три века традиция самите грузинци възприемат титлата куропалат като признание за първенстващото положение на съответния представител на династията на Багратионите в рамките на царския род и като символ на царската му власт в Грузия.

След 1027 г. майката на новия грузински цар Баграт IV (1027 – 1072 г.) – Мариам, която е регентка през първите години на управлението му, упорито се домогва синът ѝ да получи титлата куропалат от византийския василевс. Вследствие от нейните дипломатически усилия и в резултат на стремежа на Византия да утвърди влиянието си и да улесни териториалното си проникване в региона (в предходните години вече са създадени темите Ивирон и Васпуракан), през 1032/1033 г. император Роман III Аргир (1028 – 1034 г.) прави Баграт IV куропалат и го оженва за племенницата си Елена, дъщеря на брат му Василий.

В края на управлението на Константин IX Мономах (1042 – 1055 г.), вероятно с оглед засиления натиск на селджукските турци върху владенията на империята и необходимостта да бъде подсигурена грузинската подкрепа срещу общия враг, Баграт IV получава титлата новелисим, което по-късно позволява, някъде по времето на Константин X Дука (1059 – 1067 г.), неговият син и наследник Георгий да стане куропалат още преди да поеме властта в Грузия.

Георгий II (1072 – 1089 г.) е последният грузински цар, който носи титлата куропалат. Скоро след възкачването си на престола той е издигнат в ранга на новелисим, а през 80-те години на XI в., най-вероятно след реформите на император Алексей I Комнин (1081 – 1118 г.), е севаст и дори кесар. Това благосклонно отношение към грузинския владетел е лесно

обяснимо. От една страна, по това време Византия вече е загубила много голяма част от териториите си в Мала Азия и е сериозно застрашена от заливащата я селджукска вълна. Тя разполага с много по-ограничен набор от средства за въздействие и запазване на някакво влияние сред кавказките владетели, и в частност върху грузинския цар. При това с оглед на селджукската заплаха съюзът и приятелството с него са безусловно необходими на империята. От друга страна, не бива да се подценява фактът, че цар Георгий II е брат на византийската императрица Мария¹².

Вероятно синът на Георгий II Давид IV (1089 – 1125 г.) още като принц през определен период също е притежавал титлата куропалат, която по-късно е заменена с по-висока. Като цар Давид IV е въведен от Алексей I Комнин в сана на паниперсеваст.

От потомци на могъщия грузински княжески род Багваши, чийто най-известен представител – полусамостоятелният владетел на Месхетия Липарит, е личен враг на цар Баграт IV и основен проводник на интересите на империята в Грузия, през XI в. произлиза византийското аристократическо семейство на Липаритите. Членове на това семейство неведнъж са удостоявани с високи титли, включително и с титлата на куропалата, но на тях, подобно на родовете на Таронитите и Сенекеримите през XI в., трябва да се гледа като на поданици на империята и представители на византийската знат, а не като на ивирски князе или феодали, удостоени с византийски рангови отличия. Липаритите също така излизат извън полезрението на настоящата статия и поради това, че засега данни за куропалати от това семейство има само за XII в., но не и за предходното столетие¹³.

Според видния френски византинист Родолф Гийан традицията арменски владетели и династи да получават титлата куропалат е твърде продължителна, като през IX в. достойнството на куропалата принадлежи на арменските князе на Тарон¹⁴. Подобно твърдение е твърде пресилено, тъй като от всички владетели на Тарон през IX и X в. единствено Ашот Багратуни (858 – 878 г.) е почетен от византийския император с титлата куропалат. Вярно е, че почти всички таронски князе през този период получават византийски рангови отличия, но обикновено става въпрос за титлите магистър и патрикий¹⁵. Освен това не бива да се забравя, че до края на X в. куропалатът може да бъде само един и като се има предвид броят на носителите на титлата сред грузинските царе и князе, както и броят на “собствено византийските” куропалати, през IX – X в. не остават кой знае какви хронологически отрязъци, в които арменски владетели, включително и князете

на Тарон, биха могли да получат високата имперска титла¹⁶. Князът на Дайк Давид, когото погрешно цитира Гийан като пример за арменски владетел, носещ титла куропалат през X в., всъщност е грузинският княз на Тао Давид Куропалат (961 – 1001 г.), известен с активната си роля по време на метежите на Варда Склар и Варда Фока¹⁷. В действителност няма никакви доказателства, които биха могли да ни накарат да смятаме, че през периода IX – X в. има други арменски владетели, носещи този титул освен посочения по-горе княз на Тарон Ашот Багратуни.

В XI в. случайте, когато арменски династи носят титлата куропалат, са повече или по-малко свързани с признаването на властта на Византия над съответните територии. През 1021/1022 г. васпураканският цар Сенекерим Арцруни предава земите си на император Василий II (976 – 1025 г.), като съгласно подписания помежду им договор получава достойнството на куропалат и владееенето на няколко града и крепости, сред които Севастия, Лариса и Абара¹⁸.

През последната четвърт на XI в., след като в резултат на селджукското нашествие Византия губи по-голямата част от Мала Азия, някои византийски пълководци и аристократи от арменски произход се опитват с различен успех да създадат собствени независими или полунезависими княжества, номинално признаващи властта на ромейския император. В поне два или три случая тези топарси имат титлата куропалат. Разбира се, притежанието на високото достойнство (което, следва да се отбележи, по това време вече е започнало значително да девалвира) невинаги е в резултат на стремежа на империята да задържи влиянието си в източните райони на Мала Азия, Закавказието, Северна Сирия и Приефратските градове. Понякога носителите на титлата са я получили в един по-ранен период като висши византийски сановници или пълководци. Такъв е например Филарет Врахамий. Той е доместик по времето на Роман IV Диоген (1068 – 1071 г.), а при император Никифор III Вотаниат (1078 – 1081 г.) става куропалат¹⁹. По-късно е удостоен с по-високо отличие, което позволява титлата куропалат да получи арменецът Торос, който владее Едеса в Северна Сирия и първоначално е под контрола на Врахамий²⁰. През 1096 г. владенията на Торос са отнети от Бодуен – брата на водача на Първия кръстоносен поход Годфроа дьо Буйон и първи граф на Едеса²¹.

В края на XI в. Григорий Пахлавуни, управляващ областта на Ани – бившата столица на Велика Армения, е наречен “куропалат на Изтока”²².

През последната третина на XI в. титлата куропалат получил и владетелят на неголямото арменско царство Ташир-Дзорагет (разположено около границите на Грузия) Кюрике²³.

Вероятно към тази група от полусамостоятелни князе, имащи титлула на куропалат, би трябвало да бъде причислен и познатият само по свой печат Костики, в чието лице Гюстав Шлюмберже вижда арменски или иверски династ на име Константин, получил титлата си от византийския император²⁴.

За разлика от положението на Изток, където византийската политика на утвържаване на империята сред околните страни и народи, не на последно място чрез раздаването на високи рангови отличия, включително и това на куропалата, постига определени успехи, на Запад тя не е толкова ефективна. Действително Византия има своите амбиции и в тази посока, особено по отношение на Италия, и ромейските императори неведнъж прибавят до раздаването на почетни титли със съответната им парична рента (рога) като един от доказаните способности за реализиране целите на византийската политика. Така например с хрисовула си в полза на Венеция от май 1082 г. император Алексей I Комнин дарява на венецианския дож титлата протосеvast и рога²⁵. Ана Комнина е запазила текста на писмото, което нейният баща изпраща на императора на Свещената Римска империя и крал на Германия Хайнрих IV (1056 – 1106 г.) и в което между всичко останало се обещава предоставянето на двадесет византийски титли със съответната им рога²⁶.

Противно на срещаното в някои научни трудове твърдение, през целия разглеждан в статията период няма нито един случай, когато западноевропейски владетел или феодал да носи висшия византийски титлул на куропалата²⁷. Наистина по времето на император Михаил VII Дука (1071 – 1078 г.) във връзка с плановете за сродяване с норманския владетел на Южна Италия Робер Гискар василевсът на ромеите предлага на последния титлата куропалат за някой от синовете му, за което дори и издава хрисовул през август 1074 г. Междувременно отношенията между империята и южноиталианските нормани се влошават, годежът на дъщерята на Робер Гискар Елена и сина на Михаил VII Константин Дука Порфирогенет пропада и титлата е отказана²⁸. Няколко години по-късно достойнството на куропалата е предложено на Русел дьо Байол, но той, подобно на Робер Гискар, също го отказва и едва от XII в. насетне, когато вече титлата силно е девалвирала, има “латинци” куропалати²⁹.

Предоставянето от страна на Византия на достойнството на куропалата на представители на чуждестранни владетелски домове играе определена роля в политическите взаимоотношения на империята със съседните страни през целия период IX – XI в. Високото рангово отличие, носещо ореола на дотъга със сакралната императорска власт и гарантиращо почетно място в светската йерархия на източния християнски свят, е твърде привлекателно в очите на управляващите елити на страните от византийското ойкумене. Поради това то е преди всичко много силен инструмент за утвърждаване на византийското влияние, както и начин да се подчертае особеното положение на съответния владетел и неговата привилегирована и един вид “лична” връзка с ромейския василевс. В същото време в очите на съвременниците и най-вече – на самите византийци, тази връзка, макар и привилегирована, е изразявала едни подчинени и по своето същество васални отношения спрямо византийския император и едновременно с това е показвала принадлежността и точното място на съответната страна и владетел във византийското ойкумене. Тази роля на практиката за даряване на титула куропалат на съседни владетели е отчетливо очертана на Изток – спрямо арменските и най-вече спрямо грузинските царе и князе³⁰.

От друга страна, чрез даване на титлата куропалат Византия често влияе върху вътрешнополитическите и междудържавните отношения в съответните страни и региони и не рядко успява да моделира в свой интерес традиционната местна владетелска йерархия в Закавказието. Това най-добре може да бъде проследено в Грузия, където в продължение на почти три столетия за ивирийските владетели е устойчива традиция представител на царската династия на Багратионите да бъде удостояван с достойнството на куропалат. Така за грузинците чак до втората половина на XI в. двата определящи белега за това кой стои на върха на социалната пирамида в страната са владението над областта Картли (царят на Картли се смята за върховен владетел на Грузия) и притежанието на титлата куропалат. Спрямо владетелите на арменските държави през IX – XI в. подобна роля играе признаването на един от тях от страна на Византия за “архонт на архонтите”, гръцки превод на титула на царя на Армения “ишханац ишхан”, т. е. “княз на князете”, покъсно заменен с “шаханшах” – “цар на царете”. Това обяснява и далеч по-малкия брой на арменските князе куропалати.

Освен че с предоставянето на титула на куропалата на съседни дружески на Византия владетели се реализират определени външнополитически цели, за византийските василевси през първите два века от разглеж-

дания период така се постига и известен вътрешнополитически ефект. До самия край на X в. системата на византийската рангова йерархия не позволява да има повече от един куропалат. Според установената още през епохата на ранната империя традиция титлите на кесаря и на куропалата имат отношение към наследяването на престола, поради което и се дават предимно на членове на семейството или на близки родственици на царувашия император. Това, разбира се, не се отнася за случаите, когато чужд владетел е почетен с такава титла. На практика с удостояването на грузински или арменски князе с достойнството на куропалат византийските василевси за дълги отрязъци от време “вадят” тази висша титла от “вътрешно обращение” и не допускат възможността тя да бъде получена от някой амбициозен военачалник или императорски родственик в самата Византия. Естествено необходимо е да се направи уговорката, че на това не трябва да се гледа като на водещ мотив при даряването на титлата на чужди владетели.

Подобно заключение също така не би могло да бъде валидно за средата и втората половина на XI в., тъй като тогава вече може да има няколко куропалати едновременно. Самата титла, въпреки че до управлението на Алексий I Комнин тя все още остава във висшия разред на византийската рангова йерархия, започва да губи предишното си значение. Не случайно през последната третина на единадесетото столетие тя се раздава с лека ръка и за един относително кратък период става достояние на владетелите на няколко независими и полузависими княжества, възникнали в края на века върху бивши територии на Византия.

Пълноценният “живот” на титлата куропалат на международната арена е именно през IX – XI в. Тогава тя е желано и изключително престижно рангово отличие, което далеч не всеки владетел е можел да получи. Преди IX в. даряването на достойнството на куропалата извън рамките на империята е по-скоро изключение, а след бързата девалвация на титлата в края на XI в., през следващите векове даването ѝ престава да бъде ефективен инструмент в международната политика на Византия и самата титла вече не съответства на ранга на един владетел.

БЕЛЕЖКИ

¹ Виж **Oikonomides, N.** Les listes de preaseance byzantines des IXe et Xe siècles, Introduction, texte, traduction et comentaire. Paris, 1972.

² По-подробно по въпроса за византийската ойкуменическа доктрина и т.нар. византийско ойкумене виж **Оболенский, Д.** Византийское содружество наций. Перевод с английского. Москва, 1998.

³ Преди всичко сред изворите за византийската рангова йерархия трябва да бъдат изтъкнати тактиките от IX и X в. (**Oikonomides, N.** Op. cit.). Огромен е приносът също така на византийската сфрагистика. Голям е броят на печатите, чиито надписи съдържат сведения за византийските рангови отличия и за лицата, които са били техни титуляри, като значителна част от тях са публикувани от водещи византинисти и сигилографи: Г. Шлюмберже, А. Мордтман, В. Лоран, Г. Закос, Н. Лихачов, В. Шандровская, В. Зайбт, Дж. Несбит, Н. Икономидис, Ив. Йорданов и др. Данни за византийската рангова йерархия се намират и в различни грамоти, протоколи от синодални заседания, актови документи от разнообразен характер и т.н. и, разбира се, не на последно място – в историческите съчинения, хрониките и епистографските паметници от това време.

⁴ Византийската рангова йерархия през IX – XI в. въпреки известна степен на условност определено може да се разглежда като сравнително устойчива и константна йерархическа система. Нововъведенията през разглеждания период – например появата на титли и рангове като на василеопатера при Лъв VI (886 – 912 г.) или на проедъра при Никифор II Фока (963 – 969 г.), не са чак толкова много и по същество не променят нейната структура. През първата половина и средата на XI в. се появяват и титлите вест, вестарх и протопроедър, а вероятно и севаст. Най-сериозните промени във византийската рангова йерархия настъпват през втората половина на XI и през XII в. и обикновено се свързват най-вече с реформите на Алексей I Комнин (1081 – 1118 г.) и най-общо с управлението на династията на Комнините.

⁵ За достойнството на куропалата виж **Guiland, R.** Titres et fonctions de l'Empire byzantin. Rec. de 24 études en fran. Variorum reprint, CS 50, Londres, 1976, III; **Guiland, R.** Le Couropalate. – Byzantina, 2, 1970; Constantin VII Porphyrogénète, Le livre des cérémonies, trad. et commentaire par **A. Vogt** v. II, I. Paris, 1967. **Oikonomides, N.** Title and Income at the Byzantine, Byzantine Court Culture from 829 to 1204. Washington, 1997.

⁶ Още през 641/642 г. арменският княз Смбат получава от императора в Константинопол титлата куропалат. Виж **Guiland, R.** Titres et fonctions de l'Empire byzantin. Le Couropalate. VR, Londres, 1976, III, pp.187–249.

⁷ Тази датировка е твърде обща. Според Р. Гиан Ашот I Багратид е направен куропалат от император Лъв V Арменец (813 – 820 г.), макар че преди това същият автор отнася промоцията му и към края на VIII в. (**Guiland, R.** Le Couropalate. VR, Londres, 1976, III, pp. 215–216). В това има много логика, тъй като до края на X в. в ранговата йерархия може да има само един куропалат, а е добре известно, че при Никифор I Геник (802 – 811 г.) и Ставракий (811 г.) такъв е зет им Михаил Рангаве и следователно Ашот би могъл да стане куропалат едва след Михаил. Виж и **Bury, J. B.** History of the later Roman Empire from the fall of Irene to the accession of Basile I. London, 1912, p. 264, n. 5.

⁸ **Guilland, R.** Le Couropalate. VR, Londres, 1976, III, p. 216; **Jenkins-Moravcsik.** Constantin VII Porphyrogenet. De administrando imperii. Commentary. London, 1962, p. 172–173.

⁹ **Guilland, R.** Le Couropalate. pp. 215–216. Принципно положение за византийската рангова йерархия не само през разглеждания период е, че нобилиарните титли са строго персонални отличия, които не се предават по наследство.

¹⁰ Под името Давид Куропалат той се споменава в грузинските и в арменските извори (Аристакес Ластивертци – виж Повествование вардапета Аристакеса Ластивертци. Вступителна статия, перевод и комментарий К. Юзбашяна. Москва, 1991; Асохик – Всеобщая история Степаноса Таронского, Асохика по прозванию, писателя XI столетия. Пер. и объясн. Н. Еминым. Москва, 1864; Йованес Драсханакертци – Католикоса Йовханнэса Драсханакертци История Армении. Перевод с древнеармянского и комментарий М. О. Дарбинян-Меликян. Ереван, 1986).

¹¹ **Лордкипанидзе, М.** История Грузии XI – начала XIII века. Тбилиси, 1974, 48–52.

¹² Императрица Мария Аланска – сестрата на цар Георгий II, е съпруга на императорите Михаил VII Дука и Никифор III Вотаниат. Нейният син Константин Дука Порфиригенет, сгоден за дъщерята на император Алексей I – Ана Комнина, запазва правата си на наследник на престола до смъртта си през 1094 г.

¹³ За семейството на Липаритите виж: **Seibt, W.** Liparites als “Byzantinischer” Familienname in der Komnenzeit, *Dedicatio*. Тбилиси, 2001, с. 123–131.

¹⁴ **Guilland, R.** Le Couropalate, p. 214. Виж също **Laurent, J.** L’Arménie entre Byzance et l’Islam depuis la conquête arabe. Paris, 1919, p. 74, n. 1 et p. 136, n. 5.

¹⁵ **Юзбашян, К. Н.** Армянские государства эпохи Багратидов и Византия IX–XI вв. Москва, 1988, с. 117 и сл.

¹⁶ Общо през IX и X в. носителите на титлата куропалат са поне 16, от които девет – грузински владетели. Самият княз на Тарон Ашот Багратуни едва ли би могъл да получи високия сан преди 865/866 г., тъй като между 859 и 862 г. куропалат е всесилният вуйчо на император Михаил III (842 – 867 г.) – бъдещият кесар Варда, а след него – брат му Петрона.

¹⁷ **Guilland, R.** Op.cit., p. 214. За известния в изворите Давид Куропалат виж **Лордкипанидзе, М.** История Грузии..., с. 11 и 48–54. **Степаненко В. П.** К датировке получения сана куропалата Давидом II, Багратидом Тао/ Труды Тбилисского университета. Вып. 227. Тбилиси. 1982, 72–80. По-общо справочно съчинение за генеалогията на арменските и грузинските владетели – **Toumanoff, C.** Manuel de généalogie et de chronologie pour l’histoire de la Caucasic Chretienne. Roma, 1976.

¹⁸ **Dölger, F.** Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches. Bd.1. München – Berlin, 1924, No 649. Също **Guilland, R.** Op.cit., p. 220. Притежаването на титлата куропалат от Сенекерим Арцруни обаче съвсем не е безспорно –

Скилица и Кекавмен изрично упоменават, че той е получил по-ниска – магистър или патрикий.

¹⁹ **Guilland, R.** Op.cit., p. 214. Виж също **Laurent, V.** Les sceaux byzantins du Médailler Vatican. Città del Vaticano, 1962, No 115è – 119.

²⁰ **Matthieu d'Edesse** – Chronique de Matthieu d'Edesse (962 – 1136) avec la continuation de Grégoire le Prêtre jusqu'en 1162, par E. Dulaurier. Paris, 1858, p. 209 et passim. Виж **Laurent, J.**, L'Arménie entre Byzance et l'Islam ..., p. 186, n. 5 и **Chalandon, F.** Jean II Comnène et Manuel I Comnène. Paris, 1912, p. 202.

²¹ След смъртта на брат си Годфроа Буйонски през 1100 г. той става първият крал на Ерусалим под името Бодуен I (1100 – 1118 г.).

²² **Laurent, J.** L'Arménie entre Byzance et l'Islam ..., p. 186 et n. 5

²³ След получаването на титула Кюрике сече монети, на които е представен с достойнството на куропалат. Виж: **Степаненко В. П.** К атрибуции монет Кюрике куропалата. Античная древность и средние века. Вып. 13. Свердловск, 1987, 43–51 и **Пахомов, Е.** О монете Корики куропалата. Изв. КИАИ, т. III. Тбилиси, 1925.

²⁴ **Schlumberger, G.** Sceaux byzantins inédits (quatrième série). Revue des Etudes Grecques, XIII, 1900, p. 484, s. No 181. Също **Guilland, R.** Op. cit., p. 222. Не е съвсем сигурно дали бихме могли да отнесем куропалата Константин – Костики към втората половина на XI в., тъй като датировката на печата е твърде обща – XI – XII в.

²⁵ **Anne Comnene, Alexiade, I–III**, ed. Leib. Paris, 1937–45, vol. II, p. 54; **Dölger, F.** Regesten... No 1081. **Lemerle, P.** Roga et rente d'Etat aux X–XI s. Londres, VR, XVI, p. 97.

²⁶ **Anne Comnene, Alexiade, I**, p. 133. **Dölger, F.** Regesten... No 1077.

²⁷ Въпреки мнението на някои по-стари учени като Скабаланович и Бъри, към които в по-късно време се присъединява и К. Туманов, че титлата е давана на европейски владетели, Родолф Гийан в своето задълбочено изследване върху византийските куропалати показва, че през IX – XI в. няма основания да се твърди за такива случаи. По този въпрос виж **Guilland, R.** Le Couropagate. VR, Londres, 1976, III, p. 220, и за противоположното мнение – **Скабаланович, В.** Византийское государство и церковь в XI в., СПб, 1884, 151–152. **Bury, J. B.** The imperial administrative system in the ninth century. London, 1911, pp. 33–35. **Toumanoff, C.** Studies in Christian Caucasian history. Georgetown university Press, 1963, pp. 388–389.

²⁸ **Lemerle, P.** Op.cit., p. 92–94 et n. 33; **Bibicou, H.** Une page d'histoire diplomatique de Byzance au XIème siècle: Michel VII Doukas, Robert Guiscard et la pension des dignitaires. Byzantion, 29–30, 1959 – 1960, p. 43–75.

²⁹ **Guilland, R.** Op.cit., p. 220.

³⁰ В този смисъл даряването на достойнството на куропалата е компонент и през почти целия разглеждан период най-висше проявление на политиката на налагане на византийското влияние чрез даване на почетни титли. Ранговите отличия на империята са обект на домогване от владетелите и аристокрацията

на съседните страни не само заради престижа, който носят, но и не на последно място заради свързаната с тях рога – ежегодната парична рента, която често съпътства притежаването на титлите от византийската рангова йерархия.

KOUROPALATES OUTSIDE THE BYZANTINE EMPIRE FROM 9th THROUGH 11th CENTURIES

SUMMARY

One of the distinctive features of the Byzantine Empire is its specific rank system. Its primary function, intended for ‘internal consumption’, was related to the awarding of titles to subjects of the Emperor and determined their position in the Byzantine hierarchy. However, it also served an ‘external’ function when Byzantine titles were bestowed on neighbouring rulers, whose states were perceived as part of the Byzantine oikoumene.

Until the second half of 11th century, immediately after the Emperor at the top of the Byzantine rank hierarchy were the holders of the titles *kaisar*, *nobelissimos* and *kouropalates*. The holders of the three higher titles were, as a rule, members of the imperial family. Until the middle of 11th century none of these titles could be duplicated or held by more than one person.

The rulers of friendly states – part of the Byzantine oikoumene – were usually awarded the rank of *patrikios* or *magistros*. Bestowing the higher titles in the hierarchy upon foreign rulers was avoided, but insofar as this happened, the dignity that was awarded was that of *kouropalates*.

Bestowing the title *kouropalates* upon foreign rulers played a significant role in the political relations between the Byzantine Empire and the neighbouring countries during 9th – 11th centuries. The high dignity, which retained the aura of the contact with the sacred imperial power, guaranteed a place of honour in the secular hierarchy of eastern Christianity and was particularly attractive in the eyes of the ruling elites in the countries of the Byzantine oikoumene. For that reason, it was a powerful tool of extending the Byzantine influence, as well as underscoring the special position of the respective ruler and his privileged, but at the same time feudatory (subordinate) relationship with the Emperor. Moreover, it was indicative of the position that the state and its ruler occupied in the Byzantine oikoumene. This role of the practice of bestowing the title *kouropalates* on neighbouring rulers was clearly delineated in the East – in relation to Armenian and, most of all, Georgian kings and princes.

By awarding the title *kouropalates* the Byzantine Empire held sway over the internal and international affairs of the respective countries and regions,

and often succeeded in shaping the traditional local ruling hierarchy to its own advantage. In the course of three centuries it was the custom among the Ivirian rulers for a representative of the Bagration dynasty to receive the dignity of kouropalates and until the second half of the 11th century the two definite signs of who occupied the top of the social pyramid in the country were the possession of the title and the rule over Kartli.

In contrast with the situation in the East, where the Byzantine policy of strengthening the position of the Empire through the conferment of high rank dignities enjoyed considerable success, in the West it was not particularly effective. During the period under consideration not a single Western European ruler bore the title kouropalates, despite the fact that there were occasions when it was offered.

In the last thirty years of 11th century the title began to fall in importance and within a relatively short period became the property of the rulers of several semi-independent princedoms, founded on former Byzantine territories.

Arguably, the 'productive life' of the title kouropalates on the international stage was between 9th and 11th centuries. At that time it was a coveted, highly prestigious dignity that could not be obtained by every ruler. Prior to 9th century bestowing the dignity of kouropalates outside the Empire was an exception, but after the fast devaluation of the title at the end of 11th century, its conferment ceased to be an effective tool of Byzantine foreign policy and the title itself no longer befitted the rank of a ruler.